

ADALÉKOK SZÉKELYFÖLD TÖRTÉNETÉHEZ

Tanulmányok
Egyed Ákos 90. születésnapja tiszteletére

tortoma
KÖNYVKIADÓ

Sepsiszentgyörgy–Barót, 2019

A kötet megjelenését támogatta:

Consiliul Județean Covasna
Kovászna Megye Tanácsa
Covasna County Council

A Háromszék Vármegye Kiadó és a Tortoma Kiadó közös kiadása.

A kötetet szerkesztette Benkő Levente és Demeter László.

Korrektúra, műszaki szerkesztés, borítóterv: Vasiliu Anna.

© Háromszék Vármegye Kiadó, 2019

© Tortoma Kiadó, 2019

© Az egyes tanulmányok szerzői, 2019

Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy
Felelős kiadó: Imreh István

Tortoma Kiadó, Barót
Felelős kiadó: Demeter László

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Adalékok Székelyföld történetéhez: tanulmányok Egyed Ákos
90. születésnapja tiszteletére. - Sfântu Gheorghe: Háromszék
Vármegye, 2019
ISBN 978-606-8598-41-3

TARTALOM

TAMÁS Sándor: Isten éltesse Egyed Ákos professzor urat!	9
BENKŐ Levente: Ajánlás	11
DEMETER László: Egyed Ákos köszöntése 90. születésnapján	13
BALOGH Judit: A sepsiszentgyörgyi Daczó család a kora újkorban, különös tekintettel Daczó János csíki főkapitány karrierjére	15
BENKŐ István: A produkcionális (nemességigazolási) perek és Benkő József	36
BENKŐ Levente: Vécer	41
BENKŐ Mihály: A Makk–Várady-féle összeesküvés és a sepsizoltáni Benkő-kúria	73
CSÁKI Árpád: Bodoki Mikó István, Háromszék főkirálybírája (1678–1686)	78
CSEREY Zoltán: Önkormányzatiság Háromszéken a 18–19. században	88
CSIKÁNY Tamás: Csíki gyaloghatárőrök a hanai csatában	98
CSORBA László: „...a szegényt úrrá tenni”	116
DÁNÉ Tibor Kálmán: A Bethlen Gábor Népfőiskola tűzfelelősei	151
DARKÓ Jenő: III. Béla magyar király leánya, Margit (Mária) Bizánc trónján	165
DEMETER Lajos – DEMETER László: Bodosi szabadságharcosok	175

Id. EGYED Csaba: A Székely Határőrség részleges, rövid története	194
EGYED Emese: Orationes. Gróf Mikó Imre Erdély vezető magyar színházáért	201
FODOR János: Marosvásárhely „rendszabályozása”	210
HERMANN Gusztáv Mihály: Érdekes mondatok a zsarnokságról	218
HERMANN Róbert: Keller János udvarhelyszéki kormánybiztosi iratai	225
HORVÁTH Csaba: A 18–19. századi székely határőrtestek prozopográfiája	247
HUNYADI Attila Gábor: Ürmösi József, a magyar „Hangya-szövetkezeti mozgalom” kortársa, igazgatója és krónikása Erdélyben 1898 és 1948 között	253
KOLUMBÁN Vilmos József: Lelkészi és tanítói fizetések az erdővidéki és sepsi református egyházmegyében	273
KOLUMBÁN Zsuzsánna: Országgyűlési képviselők és választások Udvarhely székben/vármegyében id. Daniel Gábor emlékirata tükrében	299
KOVÁCS István: Egy osztrák tiszt, aki Bem egyetlen mondatának hatására mégis megmaradt lengyelnek	329
LUKÁCS Olga: Reflexió az orbai és a küköllői református egyházmegyék 17–18. századi leányoktatásáról a vizitációs jegyzőkönyvek alapján	335
PAPP Annamária: „Kilencévi fogság után újból itthon lehettem, és megölelhettem szeretteimet”	343
RAVASZ István: Háború a háborúban	351
ROSONCZY Ildikó: Orosz jelentések az erdélyi–moldvai határról 1849. február–májusában	384

RÜSZ-FOGARASI Enikő: Gondolatok Borsos Anna végrendeletével kapcsolatban	396
SÓFALVI András: A rikai vám	406
SOMOGYI Gréta: Gróf Mikó Imre felirata a császárhoz az 1861-es gyulafehérvári értekezletet követően	414
Soós Kázmér: Az önkormányzat működése Miklósvárszéken a 19. század első felében	431
SÜTŐ István: Üzenő ősök	462
SZEKERES Attila István: A fegyverviselő székelyek címere	467
TOTH Szilárd: Hogyan jött létre az Egyesült Székely Nemzeti és Magyar Demokrata Párt?	470
ZAKAR Péter: Bíró Sándor	493

- Iancu, Gheorghe: Desfășurarea și rezultatele alegerilor parlamentare din noiembrie 1919 în circumscriptiile Transilvaniei. In: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, ser. Historia*, 19/1, Cluj-Napoca, 1974, 103–131.
- Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918–1920)*. Cluj, 1985, Editura Dacia.
- Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig*. Budapest, 1941, Stúdium Kiadó.
- Nagy György: Erdélyi magyar szellemi élet a két háború között (1918—1940). In: *Korunk*, 1999, X/5.
- Scurtu, Ioan – Bulei, Ion: *Democrația la români 1866–1938*. București, 1990, Humanitas.
- Szabó Csongor: *Az impériumváltás időszaka és az Új Világ napilap tevékenysége*. Szakdolgozat, kézirat, Kolozsvár, 2013.
- Toth Szilárd: *Partidul Maghiar și problema minorității maghiare în Parlamentul României în perioada interbelică*. Cluj-Napoca, 2008, Argonaut.
- Bernády György și strategia politică a Partidului Maghiar. In: *Acta Musei Napocensis, Historica*, 48/II, Cluj-Napoca, 2011, 125–136.
- Hungarian Elites in the Romanian Parliament during the Interwar Period. In: *Studia Universitatis Cibiniensis, Series Historica*, “Lucian Blaga” University of Sibiu Publishing House, Sibiu, 2012, 187–214.
- Az Egyesült Székely Nemzeti és Magyar Demokrata Párt, avagy az Új Világ körüli csoport. In: *Acta Siculica 2016–2017*. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve, Sepsiszentgyörgy-Sfintu Gheorghe, 2017, 349–363.
- Willer József: Az új alkotmány és a kisebbségek. In: *Magyar Kisebbség*, I. kötet, Lugos, 1923.

BÍRÓ SÁNDOR

Egy 19. századi református lelkész küzdelmes élete

Bíró (Biro, Biró) Sándor rétyi református lelkész forradalomban játszott szerepét számos történetíró méltatta. Orbán Balázs, Kővári László, Jakab Elek, Nagy Sándor, Kuzskó István, Imreh István, Egyed Ákos, Kádár Gyula, Kiss Ferenc, Nagy Lajos egyetértettek abban, hogy Bíró Sándor 1848/49-ben a háromszéki önvédelmi harc elszánt és tevékeny hívei, sőt vezéralakjai közé tartozott. Életrajzát abban a reményben foglalkuk össze, hogy az új kutatási eredmények felhasználásával teljesebb képet alkothatunk róla.¹

Bíró Sándor saját kezű bejegyzése szerint (*Életem történelme*) 1818-ban született Felsőboldogasszonyfalván (ma: Felsőboldogfalva), ámbar több ízben 1816-ot jelölte meg születésének időpontjául. Kossuth Lajoshoz intézett, 1848. október 4-én kelt levelét például így kezdte: „Én 32 éves nőtlen fiatalember és 10 éves pap vagyok. Udvarhelyszékben, a lelkes Pálfi János szülötte földjén, Udvarhely mellett Felsőboldogasszonyfalván adózó, harisnyás szülőktől születtem.”² A *Háromszéki forradalmi töredékekben*, naplójának nyomtatásban megjelent változatában is úgy fogalmazott, hogy 22 éves korában lett rétyi hitszónok, s mivel 1838 januárjában érkezett meg a faluba, ez is az 1816-os születést támasztja alá.³ A dolgot tovább bonyolítja, hogy az anyakönyvi kivonatokban „Otzfalvi Bíró Sándor”-ként jegyezte le nevét. Nagy Sándor, Nagy Lajos és magam is, a rétyi egyház anyakönyvi adatai és több nyilatkozat alapján, az 1816-os születést vélem helytállónak⁴, míg Egyed Ákos és Bona Gábor 1818 mellett foglalt állást.⁵

1831-től a székelyudvarhelyi református kollégiumban tanult, majd 1837-ben fél éven át retorikát tanított ugyanott. Ugyanabban az évben, mint domidoctus papot meghívták a rétyi egyházba, miután a presbiterek első választottja, Nagy Sámuel enyedi tógás pap lemondta a lelkési állást. A nemes possessoratus tagjaiból álló presbiterek ekkor 49 szavazattal Bíró Sándort hívták meg lelkészükknek, vetélytársa, Márkosfalvi Barabás Mihály csak 23 szavazatot kapott, így január 1-jétől kezdve Bíró elfoglalhatta új állását. A rétyi református egyház jegyzőkönyvének 1838. január 20-ra vonatkozó bejegyzése szerint: „Ekk[észia] gyűlése tartatott, holott is meghatározatott: hogy a T[isztelendő]

¹ Bíró Sándorral kapcsolatos historiográfiáról Nagy A. 2008. 49–50.

² MNL OL R 90 Kossuth Gyűjtemény 1848:459. Közölte: V. Waldapfel 1952. II. k. 160–165; Bíró – Kiss 2002. 47–52; Egyed 2008. 278–280. Legújabb közlése: Demeter – Pál – Süli 2018. 244–246.

³ Nagy S. 1896/3. 132–133.

⁴ Nagy A. 2008. 50, Rétyi ref. par. Anyakönyvi kivonatok 4. k. sz. n.

⁵ Egyed 2004. 55; Bona 2008. I. k.

Papot beköltöztetni kellett; két szekeres fogadtassék – mely végre kötelezék magokat Pap János és Kis Mózes, hogy húsz R[énes]forintokért béhozzák.”⁶

Szegény községbe érkezett, amit a paplak és a templom rozoga állapota is tanúsított. A faluban alig lakott néhány nemes, a vitézlő rend is csak tizenkét családra rúgott. A lakosság nagyobbik része jobbágy és zsellér volt: egész kepés 53, egész oszporás 34, fél oszporás 31 fő.⁷ 1848-ban egy összeírás szerint 116 jobbágy és 3 zsellér család lakott Rétyen.⁸ Bíró Sándor a Guberniumhoz fordult a templom újjáépítése érdekében, de végül kénytelenek voltak gyűjtést indítani. A templom számára kéregetők azonban 1839. február 8-ig mindössze száz forintot adtak be az egyházi pénztárba. A lakosság szegénysége miatt az egyházi járandóságokat is nehézkesen fizette be. 1838-ban „H. Bajkó Elek eökegyelmé”-t kellett meginteni, mert nem akart „eklésiai szolgálatot” tenni, azaz nem ment el Málnásra fáért. Egy forintra büntették, és még javainak elzálogosításával is megfenyegették. 1841. február 15-én az iskolamester azért panaszkodott, mert azok, akik énekelteni akartak halottjaikért, vonakodtak kifizetni a színódus által meghatározott 30 krajcárt. Az egyházi járandóságokat se akarták teljesíteni a hívek, így őket is végrehajtással kellett jobb belátásra bírni.⁹

1839-ben felsőbb rendelet folytán a 323 öl területű temetőt be kellett keríteniük, a torony és a templom fedelét pedig fel kellett újítaniuk. 1843-ban Bíró Sándor átadta az egyház által még 1842-ben megszerzett specifikációját. Az egyházközség az ezzel kapcsolatos költségek ellentételezésére hat évig földet biztosított a lelkésznek, ami később a falu tulajdonába került. A negyvenes évek második felében a templom és a torony felújítása is megkezdődött. Az egyházközség úgy döntött, hogy a költségek fedezése érdekében eladják az ún. Len-kertet. Az 1846. március 21-én kelt határozat szerint: „Az érintett helyből idegen nem, csakis egyházunkhoz tartozó Egyének – vásárolhatnak.” Az árverés azonban sikertelen volt, így a területet végül kénytelenek voltak bérbe adni. 1847 nyarán beszerzték a torony felújításához szükséges építőanyagokat, majd a földemet megemelték és bádoggal fedték be. 1848. február 6-ig 649 forintot költöttek a torony építésére, a templom felújítására viszont a forradalom és szabadságharc időszakában nem kerülhetett sor.¹⁰

Bíró Sándor irodalmi téren is jelentős szerzőnek számított az adott korszakban. Alig érkezett meg Rétyre, 1838. január 30-án az egyházközség máris megrendelte a *Brassai Magyar Újságot*.¹¹ A későbbiekben több cikket publikált a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban*, *A Múlt és Jelenben* és a *Vasárnapi Újságban* is. Keresztes Ágnes fölötti imája nyomtatásban is megjelent, és helytörténeti cikkeket is írt.¹² Kossuth Lajoshoz intézett,

⁶ Rétyi ref. par. jegyzőkönyv I/3. k. 72.

⁷ Nagy L. 2008. 52.

⁸ Egyed 1981. 114.

⁹ Rétyi ref. par. jegyzőkönyv I/3. k. 75, 84, 85, 102.

¹⁰ Uo. 87, 93–94, 122–169.

¹¹ Uo. 73.

¹² Nagy S. 1896/3. 132–133; Nagy L. 2008. 53.

fentebb idézett leveléből tudjuk, hogy Wesselényi Miklós báró hatására csatlakozott az erdélyi reformmozgalomhoz. Egész életében a szegény székely rétegek, mindenekelőtt a jobbágyok és zsellérek érdekeit képviselte a székely előkelőkkel szemben.¹³

Ezzel a küzdelemmel szorosan összefonódott az ún. mértékletességi egyesületek alapításának ügye. Az első mértékletességi egyesület 1811-ben alakult az Amerikai Egyesült Államokban, ennek tagjai mértékletes alkoholfogyasztásra törekedtek. A Baltimore-ból több városra átterjedő mozgalomból hamarosan olyan irányzat alakult ki, amely teljesen elutasította az alkohol tartalmú italok fogyasztását. Az USA-ból a Brit-szigetekre, majd onnan Poroszországba és Sziléziába is átterjedt a mozgalom. Skóciában már 1828-ban létrejöttek mértékletességi egyesületek. Írországban Theobald Mathew kapucinus atya szervezte a pálinkaivás elleni mozgalmat, aminek hatására az írek között 1838-tól a mértékletességi egyletek taglétszáma elérte a milliós nagyságrendet. Sziléziában Melichár Diebenbrock wrocławvi érsek terjesztette el ezeket az elképzeléseket. Felső-Sziléziában Piekary városában Ján Alojz Fiecek katolikus plébános az 1840-es évek közepén több ezer embert győzött meg a józansági mozgalom igazságáról. Felső-Magyarországon az első mértékletességi egyletet 1840-ben Árvai Péter szepesi egyházmegyes katolikus pap alapította a Nagyobrócon (Bobrovec).¹⁴

A napóleoni háborúk következtében megélenkülő gazdasági élet, az első szeszgyárak alapítása és a burgonya vetésterületének növekedése a 19. század első felében a pálinkaelőállítás ugrásszerű növekedéséhez vezetett. A házi pálinkafőzés elterjedése a földesurak érdekében is állt, hiszen az üstök és pálinkakazánok után a jobbágyoknak adót kellett fizetniük. Egy külföldi vállalkozó 1837 és 1840 között 47 szeszfőzdét szerelt fel, legtöbbit Szabolcs, Ung és Sáros vármegyékben. A *Figyelmező* című lap örömmel állapította meg, hogy ezekben évente 50 000 akó 28–30 fokos szeszt főznek majd 10 000 holdnyi burgonyából, amelynek fel nem használt része 4000 szarvasmarhának ad takarmányt, s 1 000 000 forintnál több marad az országban, amit azelőtt a lengyeleknek fizettek pálinkáért. Az új iparág főként Felső-Magyarországon és Székelyföldön vált jövedelmezővé, így a mértékletességi egyesületek zöme is ebben a két országrészben alakult meg.¹⁵

A pálinkafogyasztás negatív következményei a magyar politikai élet és az ellenzék vezetőit is állásfoglalásra készítették. A *Társalkodóban*, ahol Széchenyi István gróf is publikált, az olvasókat rendszeresen informálták a tengerentúli és az európai mérsékleti egyletek munkájáról és sikereiről.¹⁶ Hasonlóan látta a kérdést Kossuth Lajos is, aki a *Pesti Hírlap* 1841. január 20-i számának vezércikkében arról írt, hogy az iszákosság ellen „mi, mint Pater Mathew Írthonban, ész és szív nevében keresztes hadat indítani igen nagyon szeretnénk”. A szerző szerint egész vidékek vannak, „hol a pálinka azon feneketlen örvény, mely a népnek lelki, testi erejét, nyomorgó szorgalma minden gyümölcsét elnyeli; hogy ez a földbir-

¹³ Demeter – Pál – Süli 2018. 244–246.

¹⁴ Sedlák 1998. 33–38.

¹⁵ Kárpáti 1960. 148.

¹⁶ Mértékletességi egyesületek. *Társalkodó* 83. (1835. október 24.) 337–338.

tokos gazdáknak sokhelyütt legfőbb, csaknem egyedüli jövedelme; hogy ez egész roppant vidékeken a nép erkölcsi életébe annyira beszövedött, miszerint a falusi bíraskodás, községigazgatás, adókivetés, népügyintézkedés attribútumának díja s föltételének tekintetnék.”¹⁷

1838-ban Kolozsváron megjelent Teleki Miksa gróf *Pálinkakórság* című munkája, egy német nyelvű könyv fordítása, amely mérsékleti egyetek alakítására tett javaslatot.¹⁸ Az általa alapított erdélyi mértékletességi egyesület először a helyi társadalom elitjét és középréteget akarta az absztinenciára rávenni, majd a társadalom alacsonyabb rétegeit akarták meggyőzni.¹⁹ 1843-ban jelent meg Kolozsváron Nagy Ferenc röpirata a pálinkaivás veszélyeiről és a mértékletességi egyesületek alapításának szükségességéről. A szerző főként az írországi tapasztalatokat kísérelte meg az erdélyi viszonyokra alkalmazni, míg Felső-Magyarországon a galíciai példákat próbálták követni. A pálinkaellenes mozgalom vezetését Erdélyben hamarosan Wesselényi Miklós báró vette át, aki 1843-ban az uradalmához tartozó tizenkét faluban betiltotta a pálinkafőzést és árulást. 1844-ben az Erdélyi Orvosok Egyesületének Kolozsváron tartott nagygyűlése az egészséges életmód megismertetését és terjesztését szorgalmazta.²⁰

1847-ben Wesselényi a gabonából történő pálinkafőzés betiltását javasolta, egyúttal a felvilágosodás örököséként reményét fejezte ki, hogy a „fejlődő ész és erkölcsi élet posztulátuma” révén az égetett szeszt a jövőben csak ipari nyersanyagként fogják felhasználni.²¹ Ugyanezt a követelést fogalmazta meg a Stefan Závodník vezetése alatt működő Magyarországi Központi Mérsékleti Egylet is 1848 februárjában²² és a szlovák nemzeti mozgalom vezetői, Michal Miloslav Hodža evangélikus lelkész és Ludovít Štúr is.²³

Bíró Sándor 1845. január 5-én az árkosi unitárius templomban prédikált a mértékletesség fontosságáról, ahol már az előző évben megalakult az egyesület. Bevezetésében köszöntötte az unitárius híveket kiemelve, hogy most reformátusok és unitáriusok összeolvadnak, „hogy a hont, s honnak polgárait egyedül üdvezítő új hitben, a józanságnak szent hitének vallásában” egybeolvadjanak. Feltette a költői kérdést, hogy illik-e egy nemes székelynek „guggadozni pálinka cégérek alatt”? Három pontban foglalta össze, miért kell hallgatóságának belépnie a helybeli mértékletességi egyesületbe. Először, hogy „boldog légyen barátim házi élete”, másodsor, hogy „fölvirágozzék s jobb létre emelkedjék szegény hazánk, s ennek népe”, harmadszor, hogy „megszenteltessek Istennek nagy neve”, azaz, hogy Isten népe összegyűlhessen a Mindenható imáadására.²⁴

¹⁷ Kossuth Lajos: Békés-Csaba m[ező]. város. (Pálinkamirigy). *Pesti Hírlap* 1. 1841/6 (1841. január 20.) 41.

¹⁸ Teleki 1838. 1–38.

¹⁹ Hámori Péter: „Ne igyatok! Egy társadalmi utópia múltjából. *Kommentár* 2014/2. http://kommentar.info.hu/iras/2014_2/ne_igyatok (Letöltés: 2019. 05. 20. 16.15.)

²⁰ Bíró – Kiss 2002. 8; Bartha – Bíró 1846. 11.

²¹ Kárpáti 1960. 142–147.

²² *Religio és Nevelés* V/27. (1848. április 2.) 214–215; az egylet háttéréről lásd Demmel 2009. 68–71.

²³ Duka Zólyomi 1978. 227–235.

²⁴ Bíró é. n. 1–22.

Bíró Sándor a mozgalom mérsékelt irányzatához tartozott, azaz nem követelte meg a teljes absztinenciát, de a pálinkafogyasztást élesen elítélte. Rétyen, egyik újévi beszéde következtében szintén megalakult a mértékletességi egyesület, amelynek 512 tagja volt.²⁵ Bíró Sándor és Bartha András feldobolyi református lelkész összeállított az erdélyi falusi iskolák számára egy katekizmusra emlékeztető tankönyvet a pálinkáról. A szerzők a történelmi előzmények ismertetése után leszögezik: „Száz rész pálinkában van mintegy harminckét rész méreg”. Ezek a mérgek lassan-lassan senyvesztik az ember belső részét és különböző betegségeket okoznak. A pálinka megkeményíti az agyat, és így „a megkeményedett agyú pálinkás ember lelkiképen tompa és buta lesz s gondolkozása megzavarodik”. Legártalmasabb a pálinka az erkölcsre nézve. „Trágár beszédek, bujálkodások, borzasztó istenkáromlások, véres dorongos verekedések, lopások, égetések, gyilkolások, leginkább a sűrű pálinkázások gyászos következményei.”²⁶

A pálinkaivókat öngyilkosoknak, a pálinka előállítóit pedig hazánk legártalmasabb polgárainak kell tartanunk. Részegnek lenni különben is bűn és kárhozat. A borban és a sörben nemcsak méreg (szesz), hanem táp- és éltetőanyag is van, ezért nem olyan káros, mint a pálinka – fejtik ki a szerzők. A részeges ember családjával sem törődik. A mértékletességi egyesületbe lépők becsületszóra fogadják, hogy a jövőben egy csepp pálinkát sem fognak inni. Az egyesület tagjainak, amelynek elnöke többnyire a helybeli lelkész volt, a következő fogadalmat kellett a templomban letenni: „Én, [X Y] Isten előtt állva, adom ezennel becsület szavamat, hogy: soha míg élek, az egy orvosi rendeletet kivéve, semmi névvel nevezendő pálinkanemű italt nem iszom!”²⁷

Az egyházi élet mindennapjaira következtethetünk a konfirmálási adatokból, illetve a különböző feylelmi ügyekből is. A konfirmálók száma – ha eltekintünk az 1847-es év kiugróan alacsony értékétől – folyamatosan csökkent, amit a lakosság számának csökkenése nem indokolt.

*Konfirmáltak száma a rétyi református egyházban*²⁸

	<i>fiú</i>	<i>leány</i>
1839	25	37
1844	20	22
1847	10	3
1848	10	23

²⁵ Bíró 1896/3. 132–133. A naplót közölte Kuskó István, illetve Bíró – Kiss 2002. 53–77. Itt az egyébként rendkívül alapos Nagy Lajos is téved, amikor azt állítja, hogy Erdélyben először 1845-ben Kolozsváron, a Székelyföldön pedig Rétyen alakult mérsékleri egyesület, mert Bíró előző jegyzetben idézett beszédéből kiderül, hogy az árkosi egyesület 1844-ben alapították. Nagy L. 2008. 54; előbbivel összhangban Bíró – Kiss 2002. 8.

²⁶ Bartha – Bíró 1846. 26.

²⁷ Uo. 50.

²⁸ Rétyi ref. par. Anyakönyvi kivonatok 4. k. sz. n.

Bíró Sándornak minden évben hat-hét alkalommal kellett eljárnia paráznság vétke miatt. 1839. szeptember 27-én például „Kádár Julis Ekl[é]zsiát követelt Szász Jánossal való paráznság vétkiért – Corsi Lovag András Mihály és József előtt.”²⁹ Szintén a lelkes feladata volt a közegészségügyi feladatok ellátása is. Korábban már említettük a temető elkerítését, de például a himlőoltásban részesült gyermekekről is neki kellett kimutatást vezetnie.³⁰

Az 1848-as európai forradalmi hullám az erdélyi reformmozgalom következtében nem érte váratlanul Erdélyben az átalakulás híveit. Mikor megérkezett a forradalom híre Székelyföldre, a reformok mintegy kétszáz támogatója Alsócsernátonban gyűlt össze megtanácskozni a teendőket. Apor József báró, országgyűlési követ után, aki Európa nemzetei példájának követésére szólította fel az egybegyűlteket, Bíró Sándor következett a felszólalók sorában: „Leteszem a Bibliát – szolt ő – s kiragadom kezéből kétélű fegyverét Gábor angyalnak s láng villámával szabadságot teremtek a népnek.”³¹ Kortársai kiemelték határozottságát és kiemelkedő szónoki képességeit. Ahogy az *1848–49. Történelmi Lapok*-ban olvashatjuk: „Termetes, magas, testkötete erős, izmos, daliás; hősies arcvonala kerek, piros; homloka magos, derült szeme sárgás; haja barna, göndör, bajsza és szakálla fekete; magatartása népies, leereszkedő, hódító; társalgása vidor, tréfás, ízletes, kedves, s hol kell szalonias. Szava dörgős, kedves csengésű, hatós, kebelrázó, kedélyt villanyozó, az egész ember a szabadság egyik leglelkesebb fia, s Háromszék egyik legbátrabb, hős védője.”³²

Sepsiszentgyörgyön az 1848. április 11–12-én tartott széki közgyűlés állást foglalt az unió, a köztelherviselés, a polgári és vallási szabadság, az úrbéri viszonyok kárpótlás melletti eltörlése, végül a határország megszüntetése és a nemzetország megszervezése mellett.³³ Az erdélyi országgyűlés jobbágyfelszabadításra vonatkozó törvénye szerint Székelyföldön csak a jobbágyok közel 10 százaléka szabadult fel, mivel az ún. székely örökségnek számító telkeken lakó jobbágy, illetve zsellér nem kapta meg azt a földet, amit művelt. Mikor a székelyföldi, így a rétyi jobbágyság ráeszmélt, hogy a megyei jobbágyok felszabadultak, de ők nem, hatalmas elkeseredési hullám alakult ki.³⁴

A nép úgy értelmezte az átalakulást, hogy „többé nem kell katonáskodni, adót fizetni, úr dolgára menni, s a telek, hol lakik, a sajátja lesz”.³⁵ A kedvezőtlen körülmények ellenére Bíró Sándornak sikerült Rétyen megalakítania a nemzetörtséget. Batthyány Lajos miniszterelnöknek így számolt be tevékenységéről: „A lassankénti világitgatás által, úrbéri terhes iga alatt nyögő Népem lelkületét oda emeltem föl, hogy az egyesülés, szabadság, és testvériség szent ígét ma tisztán értelmezi. Ennek lett eredménye az, hogy sok, falum kebelébeni

²⁹ Rétyi ref. par. Anyakönyvi kivonatok 4. k. d. sz. (1839. szeptember 27.)

³⁰ Nagy L. 2008. 56.

³¹ Bíró 1896/I. 114.

³² Bíró 1896/III. 133.

³³ Egyed 1998/1. 86–91.

³⁴ Egyed 1994. 842–843.

³⁵ Bíró 1896/I. 114.

nyakas árisztokraták ellen küzdelmei dacára is – kezét fogva falum egyetlen lelkes fia, Székely Istvánnal – Pünköszt hó 28-kán 160 úrbéres egyénből, néhány nemes és 3 katoná székelyből valódi katonai rendszabályokon sarkalló, s nemzeti lobogó alatt, hon és nemzeti szabadság védelmére magát hittel kötelezett tiszta székely nemzetőr sereget alakítottam.”³⁶

A sepsiszentgyörgyi piacon, egy vendéglőben találkozott a magyar kormány küldötteivel, Klapka Györggyel és Gál Sándorral, akik Batthyány Lajos gróf, miniszterelnök felszólítását hozták magukkal, amelyben a székelyeket felszólította, siessenek Magyarországra, a Szeged környéki katonai táborba.³⁷ Bíró Sándor tájékoztatta a küldötteket a székely nép jó politikai hangulatáról. Gál népgyűléseken hívta fel a székelyeket Magyarország megsegítésére, ezeken a rendezvényeken Sükösd Sámuel református lelkésszel együtt Bíró Sándor is beszédet mondott. A rétyi lelkész megírta Batthyány Lajos miniszterelnöknek, hogy felhívása következtében kész egy 120 fős század élén Szegedre indulni. Gyakorlati javaslatai között szerepeltek személyi javaslatok (pl. Wesselényi Miklós báró toborzó főbiztossá történő kinevezése), a robot azonnali megszüntetése, a katonáskodás idejének az ellenséges támadás idejére történő korlátozása, az önkéntesek felszerelése és a toborzás magyar elnevezése („lelkes honpolgárok gyűlhelye”).³⁸ Teleki József kormányzó arra figyelmeztette a kiküldötteket, hogy óvakodjanak a kedélyek felizgatásától, és figyelmeztette őket, hogy a székely katonaságot csak előjáróikon keresztül lehetne kimozdítani. Gál és társai így, mivel a hangulat az unió kimondása miatt megváltozott, tovább utaztak Csíkszékbe.³⁹

A háromszéki nemesség bujtogatónak bélyegezte a jobbágyfelszabadítás kiterjesztésért harcoló rétyi lelkészt és letartóztatását is követelte. Rétyen ugyanis nemcsak a robotot tagadták meg a lakosok, hanem összeesküdtek az egyik nemes család elpusztítására.⁴⁰ Bíró Sándor a nyár folyamán azzal vádolta a tisztséget, hogy a nemességgel karöltve konzerválni akarja a határőr rendszert, a nemzetőrségi összeírást nem küldte el az illetékes szerveknek, és nem állított fel minden helységben kór- és halottas házakat. Ezen híresztelések miatt Horváth Albert főkirálybíró és Donáth József körjegyző feljelentette a rétyi lelkészt Vay Miklós báró királyi biztosnál.⁴¹ Ennek hatására az erdélyi kir. kormányzék vizsgálóbiztosokat küldött Rétyre, továbbá megkeresték az erdélyi református püspököt, hogy Bíró intse meg, és figyelmeztesse papjait, hogy a nép csendesítésére törekedjenek, és ne politizáljanak.⁴²

³⁶ MNL OL H 2 (OHB) 66. d. Iktatatlan iratok, d. sz. Legutóbbi közlése: Demeter – Pál – Süli 2018. 120–122. A levelet tartalmilag ismerteti Jakab 1880. 156–158.

³⁷ Batthyány felhívását és a kiküldöttek megbízólevelét közli: Batthyány – Urbán 1999/I. 564–567.

³⁸ MNL OL H 2 (OHB) 66. d. Iktatatlan iratok, d. sz. Legutóbbi közlése: Demeter – Pál – Süli 2018. 120–122.

³⁹ Demeter – Pál – Süli 2018. 148–149.

⁴⁰ Egyed 1978. 45, 68.

⁴¹ Demeter – Pál – Süli 2018. 212.

⁴² Demeter – Pál – Süli 2018. 224.

1848 szeptemberében Kossuth megbízta Berzenczey Lászlót, Marosszék követét egy székely lovassereg megszervezésével. A Szentkatolnán tartott toborzás során, amikor Bíró Sándor az udvarház csarnokának ablakába lépett és megszólalt, az ellenzék „rossz, rossz, le vele, bujtogató” kiáltással megrohmozta a szónokot, aki egy izmos somfabottal védte meg magát. Végül a többi szónok (Berzenczei László, Lisznyai Kálmán, Gál Dániel és Apor József) közbelépése miatt nem került sor tettelegességre, és Bíró Sándor „a tolongók szitkozódásai közt odahagyta a rossz szellemű gyűlést s szállása felé távozott”.⁴³ Szeptember végén, az erdélyi radikálisok lapjában, a nép új, polgári jogainak ismertetése és alkalmazása mellett szólalt fel, egyúttal minden magyart fegyverbe szólított.⁴⁴

A haza megmentését ő is – számos kortársához hasonlóan – Kossuth Lajostól várta. Az erdélyi polgárháború küszöbén, 1848. október 4-én Kossuth Lajoshoz fordult, javasolva a székely örökség úrbéressé nyilvánítását (a szegény székelyek földhöz juttatását) és az állami kárpótlás azonnali folyósítását. A szegény nép hangulatát a Kossuth iránti feltétlen bizalom jellemezte, „nem félünk mű, míg az Isten Kossuthot, az új magyar királyt élteni” – írta. Bírálta a konzervatív előjárókat, akik a nemzetőrség újjáalakításával a szegény székelyeket kizárták az alakulatokból. Végül megismételte, hogy a háromszékiek készen állnak a szorongatott haza megsegítésére: „Én esküszöm az Isten előtt, hogy: Önnek egyetlen fölhívó szavára – mely a háromszéki papsághoz lesz intézendő – én ragadok legelső véres zászlót Háromszéken. Az illyefalvi, szentkirályi és gidófalvi papok rögtön követni fognak és egyetlen napi rendezés után, megindul Háromszékről a 10 ezer főből álló tábor, és ezzel leteszi a reakció köpönyegét minden ember.”⁴⁵

Bíró Sándor, aki már Sepsiszentgyörgyön kitűnt bátor szónoklataival, részt vett az agyagfalvi gyűlésen⁴⁶, amelynek mintegy hatvanezer résztvevője nemcsak az alkotmányos magyar kormánynak fogadott hűséget, de az aggasztó dél-erdélyi hírek hatására a hadkötelezettség kimondását követően táborba is szállt. Bíró Sándor Háromszéken az önvédelmi harc folytatását szorgalmazó ún. Kiskomité tagja lett. Matskási Antal emlékiratai szerint nagyrészt neki és hősies szónoklatainak köszönhető, hogy Háromszék népe hősiesen védte magát, és nem vett erőt rajta a csüggedés.⁴⁷ Egyed Ákos véleménye szerint a többségben értelmiségiekből álló „Kiskomité nélkül talán nem is sikerült volna elhatározni és megszervezni az önvédelmet”.⁴⁸

⁴³ Bíró 1896./ II. 122–123.

⁴⁴ Egyed 2004. 57.

⁴⁵ MNL OL R 90 Kossuth Gyűjtemény 1848:459. Némileg eltérő átírásban közli Demeter – Pál – Süli 2018, pl. „10 ezer főből álló tábor” helyett „tizennyolcezer főből álló tábor” olvasható. 244–246.

⁴⁶ Egyed 1978. 74.

⁴⁷ Egyed 2004. 57.

⁴⁸ Egyed Ákos véleménye szerint Kiskomitében „kimagasló szerep” jutott Bíró Sándornak. Egyed 1998/I. 258. Egyed Ákos nyomán többen is megismételték ezt a tényt pl. Kádár 1994. 13, 22.

Kiss Ferenc – nem alaptalanul – Bíró Sándort sejtí a Sombori Sándor cs. kir. ezredeshez 1848. november 27-én kelt, „a Nép” nevében megfogalmazott felhívás mögött is.⁴⁹ Ez 24 órán belül egy székely tábor megalakítására hívta fel a címzettet, megemlítve, hogy a nép már megunt a késlekedést és a tétlenséget. „Azért ne késedelmezzon – olvashatjuk a felhívásban – de mindent rögtön tegyen, mert e büszke nép képes bármi ellenséget is szétrombolni, csak árulás ne rontsa meg a célt, melyet önök már meg is kísértettek.”⁵⁰ A Kiskomité Csíkot és Gyergyót fegyveres demonstrációval akarta ellenállásra bírni. 1848. december 8-án 18 huszár és 120 gyalogos indult útnak a veszélyes úti cél felé. Franz Dorsner cs. kir. ezredes, a 14. (1. székely) határőr-gyalogezred parancsnoka azonban feltartóztatta a háromszékieket, de néhányan, köztük Bíró Sándor is, kerülő úton eljutottak Csíkszeredába. Ott viszont letartóztatták, és csak a Kormányzó Hivatal erélyes tiltakozására engedték őket szabadon.⁵¹

A háromszéki székelyek Sombori Sándor vezérőrnagy parancsnoksága alatt 1848. december 24-én Hídvégnél súlyos vereséget szenvedtek Josef Schurttner cs. kir. vezérőrnagy seregétől, így született meg 1849. január 2-án az árapataki békeszerződés. Bíró Sándor a döntő ütközet elvesztését – forradalmi beállítottságának megfelelően – a Németh László kormánybiztos biztatására írt⁵², Háromszék önvédelmi harcáról szóló vázlatában árulásra vezette vissza. „Három hónapjai táborozásban népünk a tél dermesztő hidegében elfáradott, innepekre tűzhelyeire kíváncsozott, a néphajtás teljesült; az áruló, s kegy után áhítozó schwarzgelb tisztek a népet hazabocsátották. Táborunk megkevesült, ezt ellenünk tudtára adták árulóink, az ellenség óriásnagyra emelte erejét, az oláhokot elbocsátotta, a rendes katonaságot határunk felé léptetgette és mi békét kötni kéntelenek lettünk, csupán azért, hogy el voltunk Magyarhontól zárva.”⁵³ Az árapataki békeszerződés aláírását követően, Bíró Sándor jelen volt az 1849. január 15-én a Kézdimartonfalván megtartott tanácskozáson is, ahol határozatot hoztak az árapataki szerződés felmondásáról.⁵⁴

1849. február 1-jén Bíró Sándor örömmel jegyezte fel a fegyverszünetet követő változásokat. „Diadallal lépett bé Osztrolenka híres csatahőse, a szabadság páratlan bajnoka, Bem tábornok az erdélyi kerületben. Az elpártolt Csíkot Gál Sándor, a lelkes új ezredes újrateremté három napok alatt, a szabadság érzetének, és Bemnek fölszólítására a Háromszék is fegyvert ragadott, mert az ellenség kötött békénk szentesített pontjait feltörte, Erdővidék fegyvereit vissza nem adta, és Brassó és Háromszék között a szabad közlekedést meg nem engedte.”⁵⁵

⁴⁹ Bíró – Kiss 2002. 13.

⁵⁰ Demeter – Pál – Süli 2018. 286.

⁵¹ Egyed 1978. 151.

⁵² Demeter – Pál – Süli 2018. 359.

⁵³ Demeter – Pál – Süli 2018. 355–356.

⁵⁴ Egyed 1978. 172–173.

⁵⁵ Demeter – Pál – Süli 2018. 355–356.

1849 februárjában Bíró Sándor tagja volt annak a bizottmánynak, amelyet a Csík-szeredai Térparancsnokság küldött ki a Csíkszentdomokosi Rézbánya Hivatalhoz, annak érdekében, hogy ott helyben vagy Magyarhermányban a hadianyaggyártást ismételten beindítsák.⁵⁶ Szabó Nándor honvéd őrnagy hívására 1849 telén Bíró Sándor tábori lelkészként csatlakozott a honvédséghez.⁵⁷ Népszerűségét alátámasztja, hogy két tábori prédikációja nyomtatásban is megjelent. 1849. március 15-én, a sepsiszentgyörgyi református templomban tartott tábori szónoklatában az ünnep jelentőségét fejtegette hallgatósága előtt. Felidézte a háború borzalmait, majd leszögezte, e napon szabadult meg babonáitól a nép és mondta ki, hogy szabad akar lenni. „Azért innepeljük meg Március 15-két, mert ezen bukott el, s ejtette ki kezéből azon gereben fogú Flagellumot az átkozott Metternich, mellyel mint kormánybottal 300 esztendőn keresztül csapdosta ki hátából a vért az osztrák a magyarnak.”⁵⁸ Másodszor: a magyart jövődó jobb léte örökre e napra emlékezteti. A király megszegte esküjét és „elküldé hozzánk pénzzel fogadott béreseit” (Puchnert, Gedeont, Urbánt). Fegyverbe szólított minden embert, akinek „tsak egy csepp vér szökell föl testében”, végül azzal bízta hallgatóságát, hogy „az igazság harcosainak, kik még élnek, jutalmok nagy lesz e földön; s kik meghalnak, jutalmok nagy lesz az égben”.⁵⁹

Bem altábornagy 1849. március 21-én a Tömösi-szorosnál megtámadta, és Havasalföldre űzte a cs. kir. és cári csapatok Friedrich Van der Nüll őrnagy vezette utóvédjét. Ennek örömeire tartottak a magyar csapatoknak március 25-én ünnepi istentiszteletet a Tömösi-táborban, amelyen ismét Bíró Sándor prédikált. Azért tartunk Te Deumot – mondta –, mert „bukott az osztrák ház”. Az osztrák uralkodók alatt „nyomorult rabszolga” lett az egykor boldog és szabad magyar. Felidézte a madéfalvi veszedelmet, majd emlékeztetett arra, hogy Isten lobbantotta fel a magyar lelkében „a szabadság mennyei lángját”, s ő fegyvert ragadott és „megbuktatta az osztrák házat”. Így sikerült visszaszerezniük az osztrák császár által elrabolt régi magyar szabadságot. Isten az igaz ügyért harcoló bajnokokat segíti győzelemre, márpedig a honvédek igaz ügyért harcoltak. Ellenségük „pénzen fogadott népsöpredék” volt, aki a székelyeket törzsököstől ki akarta irtani. Az ünnepi istentiszteletre az adott okot, hogy Bem és a honvédek hős karjai által Erdélyország szabaddá lett. Felhívta a katonákat előljáróik parancsainak pontos teljesítésére, politikailag pedig intette hallgatóit, miszerint „előrehaladni legyen jelszavatok”.⁶⁰

1849. április 22-én jelentette be Bíró Sándor, hogy Gál Sándor ezredes rendeletére *Hadi Lap* címmel újságot indít, amely hetente egyszer hétfőn, megfelelő előfizetés esetén kétszer jelenne meg. Az újság célját így határozta meg:

⁵⁶ Demeter – Pál – Süli 2018. 366–368.

⁵⁷ Nagy S. 1896. 148.

⁵⁸ Bíró 1849. 9. Bíró első szónoklatát közölte Demeter – Pál – Süli 2018. 389–392.

⁵⁹ Bíró 1849. 16.

⁶⁰ Bíró 1849. 17–23.

„A *Hírlap*, kétélű lángfegyver kezében a lelkes Honfinak, mellyel szétvágja a lepelt, hogy löveljen szabadság sugarokat le az igazság napja, az imádott Honnak minden népeire.

És a *Hírlap*, élénk tárogató, melynek harsány hangja tudtára adja a jelenkornak s jövőndőnek a történeteket s történeendőket.”⁶¹

1849. május 29-én kezdte meg Bíró Sándor a csíksomlyói ferences zárdában Simó Mózsa őrmester segédírnoksága mellett a *Hadi Lap* kiadását. A csíksomlyói ferences kolostor két évszázados nyomdagépén készült az újság, de heti kétszeri megjelenésre csak egy rövid, június közepi időszakban került sor.⁶² A durva papírra nyomott újságnak jelenleg kilenc száma ismert, az utolsó július 16-án jelent meg.⁶³ Híreit már Nagy Sándor, a híres történetíró is megbízhatatlannak tartotta, ugyanakkor a székely nép lelkesedésének fenntartásához ez a sajtótermék is jelentősen hozzájárult.⁶⁴ Imreh István találó megfogalmazása szerint a *Hadi Lap*, az első székelyföldi katonai lap, abból az életérzésből őrzött meg valamit, amit a forradalom és szabadságharc alakított ki az emberekben, így összességében nem annyira a valódit, „mint inkább az igazat” kívánta szolgálni.⁶⁵ A felvilágosító és lelkesítő cikkek mellett a lapszámokból többek között kitűnik a forradalom vívmányainak féltése, az angol segítségbe vetett (alaptalan) bizalom nép körébeni lecsapódása, a forradalom táborán belüli belső feszültségek, és az orosz beavatkozást megelőző napok néhány derűsebb jelenete is.⁶⁶

A *Hadi Lap* mellékleteként jelent meg 1849. június 4-től 14-ig a *Csiki Gyutacs* nyolcadrés alakban, amely biztató hadi hírekkel próbálta élesztetni a lelkesedést. Mindössze kb. három szám látott napvilágot, amelyek ma már a ritkaságok közé tartoznak.⁶⁷ A *Hadi Lap* politikai irányvonalának bemutatására felidézünk a június 18-án megjelent *Respublikai gondolatok* című vezércikkének néhány mondatát. Ez a márciusi fiatalok 1848-as forradalmi korszakára emlékeztető gondolatsor pontosan visszatükrözi azt az idealizmust, amelyet az 1848-as forradalom vezetői közül is sokan osztottak: a rendszerváltozással együtt egyfajta erkölcsi megújulásnak is be kell következni.⁶⁸

⁶¹ Pál-Antal 2017. 328–329.

⁶² Kosáry – Németh G. 1985. III/I. 281–282.

⁶³ Bíró 1896/III. 133.

⁶⁴ Nagy S. 1896. 74, 148.

⁶⁵ Imreh 1979. 265, 268.

⁶⁶ Imreh 1979. 263–267.

⁶⁷ Kosáry – Németh G. 1985. III/I. 281–282.

⁶⁸ Hasonlóan látta a kiegyezés létrejöttét követően a márciusi forradalmárokat pl. Vajda János is. „Azon, ezer év alatt egyszer előforduló, ritka, árkádai időket éltük, melyekben a becsület, vagy ami több, a szó legszorosabb értelmében *igaz* embernek lenni – háládatos dolog volt. És – a mai ember előtt megfoghatatlannak látszik – a valódi tehetség, a lángész iránt valóságos rajongó tisztelet uralkodott a kedélyekben. Amiből látható, hogy a ravaszsgot, alattomossgot a lángésszel, a becsületességet, nemességűvéget ostobasággal nem konfundálták, mint ez mai nap történik.” Vajda 1998. 19–20.

„Ott, hol nem ül egy ország fölött koronás Majom – kezdte írását a szerkesztő –, és a népek nyakán Vipera főnség; hanem a Nép a Kormány, és a Nép a Főnség; Respublika van.

Ott, hol véres küzdelmei által, függetlenséget vívott ki egy Nemzet, s ünnepélyesen bé van iktatva az ország a független álladalmak körébe; Respublikai irányú lehet a Kormány.

Ott, hol ellenséges Táborok vad Lovaik nem rúgdossák az Apák sírhalmait, villogó fegyverek nem fenyegetik Istennek oltárait, sem a Honfiak csendes tűzhelyeit; lehet Respublika is.

Ott, hol ingyen nem veszi el Telkeit az álladalom a birtokosnak.

Nincs rabszolgaság, robot, sem dézsma. Van egy egyszerű szalmas kunyhócskája, mit fiúról fiúra tulajdonának mondhat – még a legszegényebb polgár is –; Respublikánusok laknak.

Ott, hol Földműves, Mesterember kereskedő, Hivatalnok, Művész sat. csendesen igazgathatják dolgaikat. A nemzetnek csak legfiatalabbjai katonák, s érdek nem, csak érdem emel kormányzatra fényest és fénytelenl egyaránt. Csak is ott és olyan országról mondhatjuk el, hogy »ez ország Respublika«. ⁶⁹

1849. június 24-én Bíró Sándort századossá nevezték ki a gróf Rindsmaul Albert honvéd őrnagy parancsnoksága alatti 4. székely határvédszázalój első századához.⁷⁰ Feladatuk a Gyimesi-szoros védelme volt. Bíró éjjel újságot szerkesztett, nappal gyakorlatokon vett részt, és százada szükségleteiről gondoskodott.⁷¹ Menyasszonyául egy Csiszér leányt szemelt ki, de éppen akkor érkezett meg a leánykérésre, amikor a hölgy házasságot kötött Bede Ferencsel. Júliusban részt vett a háromszéki harcokban, a csíktusnádi ütközetet (1849. augusztus 1.) követően ő fedezte a visszavonulást⁷², majd Gál Sándor parancsára Bánffyhunyadra vonult vissza. Az egyik ütközetben bal vállán súlyosan megsebesült.⁷³

Bíró Sándor a szibói fegyverletételt követően Gergelyfi András álnéven bujkált. Felvették a debreceni kollégium hallgatói közé, ahol öt héten át teológiát hallgatott. Ezt követően négy éven át a Szatmár megyei Vetésen Nemes József és Pogány Florentina gyermekeinek nevelőjeként húzta meg magát. A marosvásárhelyi cs. kir. katonai kerület parancsnoka August Heydte cs. kir. alezredes, Bíró Sándort, a „lázítót és a Csíksomlyói Hadihírlap kiadóját”, a forradalom alatt magukat legnagyobb mértékben kompromittált és menekülésben lévő egyének között tartotta számon.⁷⁴

A császári hatóságok annak ellenére sem tudták kézre keríteni, hogy 1853. szeptember 16-tól december 8-ig tanítványaival az osztrák örökös tartományokba utazott.

⁶⁹ *Hadi Lap* 1. (1849) 1849. június 18. 1.

⁷⁰ Bona 2008/I. 185.

⁷¹ Nagy S. 1896. 148.

⁷² Demeter – Pál – Süli 2018. 481.

⁷³ Bíró 1896/III. 134–137.

⁷⁴ ÖStA HHStA Informationsbüro 1849–1851. A 5654, másolat.

A polgáriasultabb viszonyok, amint az úti beszámolója és későbbi cikkei bizonyítják, nagy hatást gyakoroltak rá. Már utazása elején a törvény előtti egyenlőség és a kárpát-medencei népek békés együttélése mellett érvelt: „Nem kérdi a Duna a többi folyótól, mint a magyar szokta, nemes bércekből vették-e eredetüket? Sem azt nem kérdezi: minő nyelven csörömpöltek, míg nagyságos partjához ugrándoztak? (...) A szőke Dunának e szép példája minden fajú s nyelvű emberek iránt tiszta szeretetre kell lelkesítsen.”⁷⁵

A felekezetek egyenjogúságára utalva dicséri meg a vetési lakosokat, mondván: „a lelki világosodás nemtője oda emelte már e népet, miszerint tudja, hogy Isten templom és hitkülönbség nélkül hallgatja meg a buzgó kebel imáját”. Az ipari fejlődés és a civilizáció eredményeit mindig örömmel üdvözölte (gőzhajó, vasút stb.), sőt Magyarország esetében annak „feltámadását” is összefüggésbe hozta ezekkel. Vásárosnaményban időzve arra jutott, miszerint „szerencsés a nép, mely vize partjain egy gőzhajó hangját megkondulni hallá, hangjában feltámadása vagy reggelének hangja kondul meg.”⁷⁶

Utazásuk során alaposan bejárták Bécset, a belváros mellett időt szakítottak színházlátogatásra és felkeresték a templomokat is, ellátogattak Schönbrunnba, majd Morvaország irányába utaztak tovább. Ezt követően megtekintették Prága nevezetességeit is. Az utazásról készült feljegyzés végén Bíró Sándor pozitív példaként tett említést az ottani Nemzeti Múzeumról. „Úgy látszik – írta –, hogy e nép mindazon nevezetes ereklyéket, melyek a nemzet vallásos és civilizált koraira emlékeztetnek, gondosan összegyűjti, s azokat hűn, úgy mint egy nemzethez illik, megőrizvén az utókornak, történeti emlékül adja át.”⁷⁷

Még Gergelyfi András álneven élt, amikor megnősült. Lelkészi hivatását elhagyva, négy év elteltével kővárvidéki Csernafalvára költözött és házassága révén, haszonbérletek útján tekintélyes földbirtokossá vált.⁷⁸ Az alkotmányos élet helyreállítása az ő sorsát is megkönnyítette. 1857-ben a Kővárvidéki Nőegylet alapítói között volt. 1861. március 12-én a kővárvidéki bizottmány tiszteletbeli tagjává választották. Kulcsszerepet játszott a magyarláposi iskola felépítésében. Deák Ferenc politikai híve lett, több cikket is írt a vasút fejlesztése és a református iskolamesterek korszerű képzése érdekében a *Kolozsvári Közlöny*, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* és a *Vasárnapi Újság* rovataiba. Dés városa 1867-ben polgármesterré választotta, de hivatalát nem foglalta el.⁷⁹ Egyházi téren viszont tovább dolgozott: 1867. szeptember 22-én dési református egyházkerület algondnokává választotta. Öreg napjaira Monostorszegen 1863-ban vásárolt birtokára vonult vissza. Egyik utolsó közéleti megnyilvánulásaként 1874. március 15-én Matskási Antallal kiadott felhívásában a szabadságharcra kapcsolatos visszaemlékezések beküldésére szólította fel az érintetteket, mert a történetírók addig megjelent munkáival elége-

⁷⁵ Bíró – Kiss 2002. 80.

⁷⁶ Bíró – Kiss 2002. 83, 91.

⁷⁷ Bíró – Kiss 2002. 145.

⁷⁸ Nagy S. 1896. 105, 148.

⁷⁹ Bíró – Kiss 2002. 20–21.

detlen volt. 1877. december 8-án ragadta el a halál, hagyatékának egy része a kolozsvári ereklyemúzeumba került.⁸⁰

Bíró Sándor – Sükösd Sámuel és Vitályos György mellett – a 19. századi szabadelvű erdélyi református lelkészi réteg jellegzetes képviselője volt. Az evangéliumok üzentét összekötötte az elnyomott paraszti rétegek társadalmi felszabadításáért folytatott küzdelemmel, és ezt a magyarsággal együtt látta kiharcolhatónak. Sajátos forradalmi teológiájába a háborús propaganda éppen úgy belefért, mint székelység és a magyarság sorsközösségébe vetett feltétlen hite. 1849. március 15-én, Sepsiszentgyörgyön tartott prédikációjában hallgatóságához fordulva így határozta meg hivatását:

„És én, harcfiak soha el nem maradok tőletek, kísérlek a harctérre titeket, fölírom bajnoki tetteiteket, sőt együtt harcolok a csatatéren veletek, együtt rohanok előre – de hátra sohasem. Veletek együtt élni egy szabad hazában, bombák dörgései között együtt vérezni, ha úgy kell, együtt halni, és egy sírban kívánok porlani veletek. S ha megzendül a feltámadás angyalának harsány harsonája, együtt akarok feltámadni veletek, együtt akarok Isten eleibe vándorolni veletek, hogy: számot adjak rólatok, elbeszéljem égi jutalomra méltó lelkes küzdelmeiteket, és megmondjam az Istennek: Atyám! Ezek nem valának petsovitok.”⁸¹ Életrajza alapján nem lehet kétségünk, hogy adott esetben ezt meg is fogja tenni.

LEVÁLTÁRI FORRÁSOK

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
H 2	1848–1849-i minisztériumi levéltár Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai
R 90	Kossuth-gyűjtemény
ÖStA HHStA	Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof-, und Staatsarchiv
Rétyi ref. par.	Rétyi református parochia Ekk[ész]i gyűlések jegyzőkönyve I/3. k. Anyakönyvi kivonatok 4. k.

BIBLIOGRÁFIA

- Bartha – Bíró 1846.
 Bartha András – Bíró Sándor: *Pálinkatan az erdélyhoni minden valláson lévő falusi iskolák számára*. Kolozsvár, 1846.
 Batthyány – Urbán 1999/I-II.
Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. I–II. k. S. a. rend., jegyz., előszó: Urbán Aladár. [Budapest,] 1999.

⁸⁰ A felhívást közölte: *1848–49. Történelmi Lapok* 1896. június 15. 107; lásd továbbá Bíró – Kiss 2002. 35, 40.

⁸¹ Bíró 1849. 8.

- Bíró 1849.
- Bíró Sándor: *Tábori Szónoklat Mártius tizenötödikén 1849[-]be. II. Szónoklat. Mondatott a Tömösi Táborban... Martius 25[-]kén 1849[-]be.* Brassó, 1849.
- Bíró 1896/I-III.
- Bíró Sándor: Háromszéki forradalmi töredékek. Töredékek néhai Bíró Sándor a „Hadi Lapok” szerkesztőjének kéziratban meglevő egykori naplójá[ból]. I. 1848–49. *Történelmi Lapok* 5. (1896. július 1.) 13. 113–115; II. 1848–49. *Történelmi Lapok* 5. (1896. július 15.) 14. 122–123; III. 1848–49. *Történelmi Lapok* 5. (1896. augusztus 1–15.) 132–137.
- Bíró–Kiss 2002.
- Bíró Sándor: *A forradalom tribünjétől a külhoni városokig.* Bev. és s. a. rend. Kiss Ferenc. Budapest, 2002.
- Bona 2008/I-II.
- Bona Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban.* I–II. k. Budapest, 2008.
- Demeter – Pál – Süli 2018.
- Háromszék az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején. Korabeli források 1848. március 22.–1851. február 21.* Bev., jegyz., s. a. rend. Demeter Lajos – Pál-Antal Sándor – Süli Artila. Marosvásárhely, 2018.
- Demmel 2009.
- Demmel József: „Egész Szlovákia elfért egy tutajon...” *Tanulmányok a 19. századi Magyarország szlovák történelméről.* Pozsony, 2009.
- Duka Zólyomi 1978.
- Duka Zólyomi Norbert: Problém alkoholou a alkoholizmu v slovenskej literatúre VIII. Protialkoholické články v slovenských novinách v r. 1845–1850 [Az alkohol és az alkoholizmus problémája a szlovák irodalomban. VIII. Alkoholellenes cikkek a szlovák újságokban 1845–1850]. *Protialkoholický obzor [Antialkoholista látóhatár]* 13. (1978) 227–235.
- Egyed 1978.
- Egyed Ákos: *Háromszék 1848 – 1849.* Bukarest, 1978.
- Egyed 1981.
- Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914.* Bukarest, 1981.
- Egyed 1994.
- Egyed Ákos: Kossuth Lajos és a székelyek 1848-ban. In: *Századok* 128. (1994.) 5. 831–871.
- Egyed 1998/I-II.
- Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849.* I–II. Csíkszereda, 1998.
- Egyed 2004.
- Egyed Ákos: *1848 erdélyi magyar vezéralakjai.* Marosvásárhely, 2004.
- Egyed 2008.
- Egyed Ákos: *Háromszék, 1848–49. Forradalom, szabadságharc.* Harmadik, bővített kiadás. Sepsiszentgyörgy, 2008.
- 1848–49. Történelmi Lapok*
Hadi Lap
- Imreh 1979.
- Imreh István: *Erdélyi hétköznapok. Társadalom és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus időszakáról.* Bukarest, 1979.
- Kádár 1994.
- Kádár Gyula: *Erdély és Háromszék népének szabadságharca 1848/1849.* H. n. 1994.

Kárpáti 1960.

Kárpáti Endre: Adalékok a magyarországi alkoholelleses küzdelem történetéhez (1914-ig). *Orvostörténeti Közlemények* 19. (1960) 142–147.

Kommentár

Nagy L. 2008.

Dr. Nagy Lajos: *Elfelejtett rétyiek*. Réty, 2008.

Pál-Antal 2017.

Csikszék az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején. S. a .rend. Pál-Antal Sándor. Csíkszereda, 2017.

Pesti Hírlap

Religio és Nevelés

Sedlák 1998.

Sedlák, Peter 1998: *Hnutie spolkov striezlivosti na Slovensku v rokoch 1844–1874 [A mértékletességi egyletek mozgalma Szlovákiában 1844–1877.]*. Prešov, 1998.

Társalkodó

Teleki 1838.

Pálinkakórság. Németből szabadon fordította G[róf] T[eleki] M[iksa]. Kolozsvár, 1838.

Vajda 1998.

Vajda János: *Egy honvéd naplója*. Második, javított kiadás. Előszó, jegyz., szerk.: Szigethy Gábor. Budapest, 1998.

V. Waldapfel 1952.

A forradalom és szabadságharc levelestára. II. k. Bev, jegyz, s. a. rend. V. Waldapfel Eszter. Budapest, 1952.